

16. Ставицька Л. О. Естетика слова в українській поезії 10 – 30 рр. ХХ ст. / Леся Ставицька. – К. : Правда Ярославичів, 2000. – 156 с.
17. Ставицька Л. О. Про характер взаємодії категорії індивідуально-поетичного стилю і літературної мови / Л. О. Ставицька // Мовознавство. – 1986. – № 4. – С. 61–65.
18. Степанов Г. В. Язык. Литература. Поэтика / Г. В. Степанов ; отв. ред. Д. С. Лихачев. – М. : Наука, 1988. – 382 с.
19. Чернухина И. Я. Общие особенности поэтического текста (лирика) / И. Я. Чернухина. – Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1987. – 160 с.
20. Шевченко Л. І. Інтелектуальна еволюція української літературної мови: теорія аналізу : монографія / Л. І. Шевченко. – К. : ВПЦ “Київський ун-т”, 2001. – 478 с.
21. Якобсон Р. Статуя в поэтической мифологии Пушкина / Роман Якобсон ; [пер. с англ. Н. В. Перцова] // Якобсон Р. Работы по поэтике / Роман Якобсон ; сост. и общ. ред. М. Л. Гаспарова. – М. : Прогресс, 1987. – С. 145–180. – (Языковеды мира).

В статье рассмотрены методологические принципы анализа поэтического языка. Обусловлена целесообразность лингвостилистической интерпретации по методике описания текстовых доминант.

Ключевые слова: поэтический язык, лингвистический анализ, текстовая доминанта.

The investigation is devoted to the methodological principles of analysis of poetic language. The expedience of linguistic stylistic interpretation is comprehended in accordance with the methodology of detection and description of text dominants.

Keywords: poetic language, linguistic analysis, text dominant.

УДК: 811.161.2 : 81'372

О. Ю. Грунас

ДО ПИТАННЯ ПРО ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ АПАРАТ ДЛЯ ПОЗНАЧЕННЯ КОМПОНЕНТІВ СТРУКТУРИ КОМПАРАТИВЕМ

У статті розглянуто питання про термінологічний апарат для позначення структурних компонентів моделі порівняння в гносеологічному та мовному аспектах, виокремлено типи ознак порівняння, умотивовано їхній зміст у різних типах порівняльних конструкцій.

Ключові слова: компаративема, структура моделі порівняння, суб'єкт порівняння, об'єкт порівняння, ознака порівняння, показник порівняльних відношень.

У сучасних лінгвістичних дослідженнях явище порівняння постійно привертає увагу вітчизняних та зарубіжних науковців. У системі мови поняття «порівняння», або «компаративність», диференціюють як об'єкт граматики, лексикології, фразеології, стилістики на матеріалі різних мов і з різних позицій. Під впливом когнітивного напрямку в мовознавстві лінгвістична природа компаративності розглядається, з одного боку, як продукт інтелектуальної діяльності особи, засіб осмислення дійсності, з іншого, – як мовна форма порівняльних конструкцій, що відбивають алгоритми мислення.

Проблематиці порівняльних конструкцій присвячено низку вагомих робіт, у яких розглянуто різні аспекти явища порівняння, запропоновано структурні та типологічні класифікації порівняльних конструкцій (І.К.Кучеренко, Д.Х.Баранник, Г.Я.Довженко, Г.О.Козачук, М.І.Черемісіна, Р.Мразек, О.Г.Руднев, К.І.Ходова, М.Ф.Палевська, С.Я.Александрова, О.І.Марчук, С.М.Рошко, Л.В.Прокопчук, В.Г.Мараховська, І.І.Судук, Н.П.Шаповалова та ін.). Досліджувалося функціонально-семантичне поле компаративності (О.А.Щепка [10]), описано порівняння як стилістичний параметр авторського мовлення (О.П.Барменкова, Л.В.Голоух), запропоновано новітні когнітивно орієнтовані концепції метафори (Н.Д.Арутюнова, В.Г.Гак, Н.С.Попова, В.М.Теля, Д.Лакофф), здійснено спроби зіставного аналізу метафори й порівняння (А.Вежбицька, Х.Д.Леєметс, Е.Ортоні, С.А.Жаботинська, Л.І.М'яснянкін).

Однак, незважаючи на значні напрацювання, спостерігаються різнотлумачення граматичної природи та категорійного змісту порівняння, що унеможливує встановлення послідовної системи диференційних ознак компаративності як мовної категорії. Багато розбіжностей у поглядах учених стосовно синтаксичної функції порівняння та формальних засобів його вираження, семантики порівняльних конструкцій, яка коливається в широких межах – від конкретно визначеного і лексично реалізованого значення до інтуїтивно сприйнятого, невербалізованого. Тому актуальним сьогодні є вироблення послідовної теорії на сучасних наукових засадах, зокрема уточнення термінологічного апарату, необхідного для аналізу компаративних конструкцій.

Поняття «порівняння», «порівняльна конструкція» у працях українських мовознавців розглядається як структура, до якої належать три компоненти: а) суб'єкт порівняння – те, що

порівнюють; б) об'єкт порівняння – те, з чим порівнюють; в) основа порівняння – яскраво виражена і всім відома ознака. Окремі дослідники вводять до цієї моделі також і показник порівняльних відношень – засіб мовного оформлення порівняльної семантики [9].

Щодо структури цієї загальноприйнятої моделі порівняння доцільно, очевидно, термінологічно розрізнити гносеологічний та лінгвістичний аспекти компаративності. З погляду гносеологічного в структурі елементарного акту порівняння як процесу учені виокремлюють такі компоненти: 1) об'єкт, що підлягає порівнянню; 2) об'єкт, з яким порівнюють; 3) ознаку (підставу) порівняння; 4) результат (висновок) порівняння. Висновок порівняння багатоступеневий, оскільки в кінцевому результаті констатується: 1) повна подібність, тотожність, тобто рівність якісних і кількісних характеристик, 2) подібність за певною якісною характеристикою, 3) відмінність між кількісними показниками окремої ознаки, 4) відсутність подібності у випадку абсолютної несхожості [2, с.35-48]. Для позначення порівняння як глибинної структури, досліджуваної у філософському та логічному аспектах [2;5], застосовуватимемо термін «**компаратив**».

Лінгвістичний опис порівняння стосується структури його мовного втілення, оскільки єдність мови і мислення не означає їхнього абсолютного збігу, хоча логічна структура порівняння є тим спільним, що залишається постійним, незмінним у її різних мовних реалізаціях – усних чи писемних конструкціях. Відношення порівняння, що базуються на зіставленні/протиставленні двох об'єктів, у мовленні представлені певним показником, а тому обов'язкова наявність його в компаративній конструкції не викликає сумніву. Отже, на формально-граматичному рівні структурна модель порівняння містить такі чотири компоненти: 1) об'єкт, що підлягає порівнянню; 2) об'єкт, з яким порівнюють; 3) ознаку (підставу) порівняння; 4) показник (маркер) порівняння. У лінгвістичному описі порівняльної конструкції застосовуємо термін «**компаративема**», як його в такому значенні й дотепер широко використовують мовознавці [8; 9]. Компаративема – це вербально виражене порівняння, мовленнєва конструкція, яка варіює: від фрагмента з кількох лексем у структурі речення чи синтаксичної єдності до складнопідрядного речення.

Компаративеми можуть мати аналітичну та аналітично-синтетичну будову. В аналітично побудованій компаративемі кожному структурному компоненту компаратива відповідають окремі лексичні одиниці чи їхні сполуки. Наприклад, у реченнях:

Помітила на обличчі, під очима і на лобі, нові зморшки, сумні лінії коло губ і жовті, як пергамент, плями на щоках (О.Копиленко):

плями – те, що порівнюють; **пергамент** – те, з чим порівнюють; **жовті** – ознака порівняння; **як** – показник порівняння;

Поет і художник подібні бджолі: з найрізноманітніших квітів збирають вони янтарний і запашний мед (М.Рильський):

поет і художник – те, що порівнюють; **бджола** – те, з чим порівнюють; **з найрізноманітніших квітів збирають вони янтарний і запашний мед** – ознака порівняння; **подібні** – показник порівняння.

В аналітично-синтетичній структурі компаративеми наявне слово, у якому синтетично поєднані два компоненти: показник компаративних відношень та об'єкт порівняння або показник компаративних відношень та основа порівняння. Наприклад, у реченнях:

Килигей, вислухавши страшну їхню розповідь, довго, непорушно дивився в море в бік Криму з-під своїх кущуватих насуплених брів (О.Гончар), де

брови – те, що порівнюють, коренева морфема **кущ-** позначає те, з чим порівнюють; ознака – домислюється, не має вербального вираження (брови схожі на кущі за формою); морфема **-уват-** – показник порівняльних відношень;

Правда ясніша від сонця, та й її з свічкою шукають. (Укр. прислів'я), де **Правда** – те, що порівнюють; **сонце** – те з чим порівнюють; коренева морфема **яси-** – ознака порівняння; морфема **-іш-** та прийменник **від** – показники відмінності між кількісними показниками ознаки.

У дослідженнях явища компаративності до опису порівняльних конструкцій мовознавці залучають велику кількість авторських термінологічних утворень. Так, для позначення суб'єкта структурної моделі порівняння використовують терміни: «ліва частина», «модель», «предмет», «референт», «позитив»; для суб'єкта – «права частина», «образ», «агент», «компаратив», «прототип». Виокремлення та розрізнення двох порівнюваних об'єктів зумовлено тим, що вони відіграють різні ролі в компаративних відношеннях. Один із них, той, з яким порівнюють, володіє порівнюваною якістю повною мірою. Іншому об'єкту надають таку ж, максимально до неї наближену ознаку, що уможливує процес порівняння. Відповідно, об'єкт, який відіграє активну роль у відношеннях порівняння і проявляє ознаку через посередника, правомірно в структурній моделі позначати як

«суб'єкт порівняння», а посередник, який слугує об'єктом для порівняння, – терміном «об'єкт порівняння». Вважаємо, що немає потреби в різному термінологічному позначенні компонентів структурної моделі порівняння глибинного та синтаксичного рівнів, адже семантично та формально значення суб'єкта та об'єкта порівняння в гносеологічному та мовному аспектах однакові.

Стосовно компонента структурної моделі, який у дослідженнях позначають термінами «основа», «підстава», «ознака» порівняння, слід зазначити, що мова йде про властиві об'єктам ознаки, які слугують підставою, основою для порівняння. Найбільш прийнятним є термін «**ознака порівняння**». Характерною особливістю ознаки порівняння є те, що в мовленні вона переважно не вербалізується, адже, незважаючи на потужний лексичний фонд мови, в комунікативних актах мовець апелює до спільного загальнолюдського досвіду, образного сприйняття дійсності. Є типи конструкцій, в яких порівнюються не власне об'єкти за їхніми реальними ознаками, а встановлюється асоціативний зв'язок внаслідок суб'єктивно-оцінної характеристики явища та його емоційного сприйняття. Очевидно, в цьому проявляється закон економії мовних засобів та збереження мовної енергії у вербальному спілкуванні. Наприклад, у реченнях:

Розстебнуте пальто мчить за ним і, розвіваючись, переслідує, як чорна тінь (О.Копиленко), де порівнюються дві ситуації: суб'єкт – *пальто мчить і переслідує*; об'єкт – *чорна тінь* (*мчить і переслідує*); ознака порівняння не має вербального вираження, а домислюється учасниками комунікативного акту – *мчить невідступно, повторюючи рухи*;

Торішні куряї, протряхаючи на вітрі та сонці, поволі бурішають, стають схожими на клубки окованого колючого дроту (О.Гончар), де ознака порівняння – зовнішній вигляд;

Рум'янци вже почепилися їй на щоки, як троянди (Ю.Яновський), де ознака порівняння – рожевий колір;

Сподівання не вмирали, як не вмирає непокірне коріння, пробиваючись крізь піщаний ґрунт (М.Стельмах), де ознака порівняння виражена описово й домислюється як асоціація.

На мовному рівні суб'єкт, об'єкт та ознака порівняння (у випадку вербального вираження) варіюють у межах від синтаксичні конструкції до окремої лексеми. Об'єктами порівняння можуть бути предмети і явища, ситуації, загальні поняття, відчуття, уявлення, а також один об'єкт у різних просторових і часових параметрах.

Типова ознака порівняння в компаративемах із субстантивованими суб'єктом, об'єктом та порівняльним сполучником-показником в частиномовному статусі належить до прикметника:

Олександр Петрович скидає широкую, як гніздо лелеки, шапку, урочисто кладе на стіл футляр від патефонних пластинок і обережно виймає з нього... радіоприймач (М.Стельмах); *Серед дозорних застави – його Килигеїв, батько. Сухий, легкий, мов джигіт, незважаючи на свої сімдесят років* (О.Гончар). *Рівнина й рівнина, як безкрайї артилерійський полігон* (О.Гончар).

Для компаративем з дієслівною або прикметниковою лексемою як показником порівняльних відношень характерна репрезентація ознаки порівняння словосполученням, або й предикативною одиницею:

Національна політика СРСР відрізнялася від колишньої самодержавної на суто словесному, демагогічному рівні (Л.Масенко); *В довгому піджаці, в мужичих чоботях... він дуже нагадував якого-небудь діда-пасічника* (С.Васильченко); *Услесливий приятель схожий на кішку: спереду ласкає, а ззаду кусає* (Укр. прислів'я).

Ознака порівняння, виражена прислівником, властива компаративемам, де суб'єкт і об'єкт порівняння репрезентують предикативні одиниці. В таких конструкціях відбувається стягнення об'єктного компонента, оскільки в мові діє принцип логіки, за яким порівнюватися повинні однорідні поняття, а отже, задля збереження динамічності мовлення відкидається зайве:

Все, що мав вчинити, постало в уяві раптово і яскраво, як спалах блискавки (В.Козаченко), де суб'єкт порівняння – *все постало*; об'єкт порівняння – *спалах блискавки* (*постав*);

Для нього таємниць тут нема: безліч загадок, якими Сиваші вражають Дьяконова, Оленчук читає вільно, як відкрити книгу (О.Гончар), де суб'єкт порівняння – *безліч загадок читає*; об'єкт порівняння – *відкрити книгу* (*читає*);

Невідворотню, як гнаний вітром степовий пожеар, насувалось лихо (О.Гончар), де суб'єкт порівняння – *насувалось лихо*; об'єкт порівняння – *гнаний вітром степовий пожеар* (*насувається*).

Отже, трактування категорійної семантики порівняння в когнітивному та мовному аспектах потребує уточнення термінологічного апарату, що сприятиме побудові концепції компаративності на засадах виявлення глибинних зв'язків мови і мислення у пізнавальних процесах людиною дійсності та комунікації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барменкова О. П. Компаративна модель світу в російській мові та її реалізація у творах І.Бабеля : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / О. П. Барменкова. – К., 2003. – 20 с.
2. Бартон В.И. Сравнение как средство познания / В.И.Бартон – Минск : Изд-во БГУ, 1978. – 128 с.
3. Кучеренко І.К. Порівняльні конструкції мови в світлі граматики / І.К.Кучеренко – К.: Вид-во КДУ, 1959. – 106 с.
4. Марчук О.І. Структурно-типологічні параметри порівняльних конструкцій в ідіостилі М.М.Коцюбинського: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01"Українська мова"/ О.І.Марчук. – Одеса, 2002. – 229 с.
5. Мозгова Н. Г. Логіка: навч. посібник / Мозгова Н. Г. – К. : Каравела, 2006. – 248 с.
6. Прокопчук Л.В. Категорія порівняння та її вираження в структурі простого речення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01"Українська мова"/ Л.В.Прокопчук – К., 2000. – 18 с.
7. Рошко С.М. Формально-граматична та функціонально-семантична структура порівняльних синтаксем і підрядних речень у сучасній українській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01"Українська мова"/ С.М.Рошко – Ужгород,2001. – 21 с.
8. Судук І. І. Порівняння в текстах українських перекладів Святого Письма. : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01"Українська мова"/ І.І.Судук, 2009.
9. Шаповалова Н. П. Функціонально-семантичний статус порівняльних конструкцій сучасної української мови: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01"Українська мова" / Н. П. Шаповалова. – Донецьк,1996. – 16 с.
10. Щепка О. А. Функціонально-семантичне поле компаративності : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01"Українська мова" / О.А. Щепка. – Сімферополь, 2008.

В статье рассмотрены вопросы терминологического аппарата для обозначения структурных компонентов модели сравнения в гносеологическом и языковом аспектах, выделены типы признаков сравнения, обосновано их содержание в разных типах сравнительных конструкций.

Ключевые слова: компаративема, структурная модель сравнения, субъект сравнения, объект сравнения, признак сравнения, показатель отношений сравнения.

In the article the problem of terminology that refers structural components of comparison model in epistemological and linguistic aspects is considered, types of comparison signs are distinguished, their content in different types of comparative construction is motivated.

Key words: komparatyvemas, structure of model comparison, subject of comparison, object of comparison, feature comparison, index of comparative relations.

УДК 81'366.593'271

О. Л. Даскалюк

АДРЕСАТ ВОЛЕВИЯВЛЕННЯ: КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНИЙ АНАЛІЗ

Волевиявлення мовця завжди спрямовано на адресата — потенційного виконавця спонукованої дії. Попри те, що адресант є ініціатором каузації, її реалізація залежить від рішення адресата. Для того, щоб волевиявлення стало фактом дійсності, мовцеві слід підібрати такі мовні засоби спонукання, які б переконали реципієнта каузації в її доцільності або необхідності. Адресант повинен врахувати і ситуацію мовлення, й місце, і час, а найбільше статусно-рольову характеристику свого співрозмовника.

Ключові слова: мовленнєва ситуація, волевиявлення, адресант, адресат, статусно-рольова характеристика.

Учасники, обставини, мета спілкування – це неповний перелік складників комунікативної ситуації, яка вже понад півстоліття є предметом багатьох лінгвістичних студій.. Попри великий (чи не дуже – на це впливає величезна множина чинників) мовленнєвий досвід кожної людини, щоразу у мовця виникають певні труднощі у налагодженні контакту зі співрозмовником. Саме створення каналу передання інформації є чи не найскладнішим моментом комунікативної ситуації, а що вже говорити про спонукання адресата до дії. Великий вплив на успішність комунікації має все ж таки вміння звернутися до адресата комунікації відповідно до очікуваного ним (врахування пресупозиції адресата) та комунікативним традиціям, що існують у соціумі, до якого він належить.

Адресат та його роль у комунікації стали предметом дослідження і граматики (опис та аналіз граматичних засобів передання адресованості мовлення, характеристика другоособовості та засобів її фіксації), але більшою мірою позицію реципієнта з врахуванням мовних та позамовних факторів вивчає функціональна лінгвістика в її комунікативному спрямуванні, в рамках якого основну увагу зосереджено на комунікативно-прагматичних особливостях мовленнєвої комунікації. Особистість як реципієнт мовлення іншої особистості є предметом дослідження соціолінгвістики й психолінгвістики.

Зрозуміло, що адресата як основний складник міжособистісної комунікації вивчають у своїх працях представники комунікативно-прагматичного спрямування у мовознавстві (Ф. Бацевич, В. Кашкін, В. Парашук, О. Семенюк, М. Скаб, Н. Формановська, R. Jurkowski та ін.), з погляду комунікативного етикету (С. Богдан, М. Стахів), у рамках історії українського мовного етикету (О. Миронюк), у парадигмі теорії мовленнєвого впливу та комунікативної поведінки (Ю. Прохоров,